

Μακεδονικά

Τόμ. 36 (2007)

Η ίδρυση του Φιλολογικού Συλλόγου Φλώρινας «Αριστοτέλης» στη Φλώρινα την περίοδο της Κατοχής

Σ. Ηλιάδου-Τάχου

doi: [10.12681/makedonika.31](https://doi.org/10.12681/makedonika.31)

Copyright © 2014, Σ. Ηλιάδου-Τάχου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ηλιάδου-Τάχου Σ. (2011). Η ίδρυση του Φιλολογικού Συλλόγου Φλώρινας «Αριστοτέλης» στη Φλώρινα την περίοδο της Κατοχής. *Μακεδονικά*, 36, 207–224. <https://doi.org/10.12681/makedonika.31>

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΦΛΩΡΙΝΗΣ
«ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ» ΣΤΗ ΦΛΩΡΙΝΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

1. Το αίτημα προβολής της ελληνικότητας στην κατεχόμενη Φλώρινα (1941-1943)

Η εγκατάσταση της γερμανικής στρατιωτικής διοίκησης στη Φλώρινα οδήγησε στην επανεγκατάσταση των ελληνικών πολιτικών και αστυνομικών αρχών που είχαν αποχωρήσει μετά τη γερμανική εισβολή. Ο μόνος που στάθηκε από την αρχή όρθιος με αυταπάρνηση, μέσα σε εκείνες τις συγκυρίες ήταν ο Δήμαρχος Νικόλαος Χάσος. Πρώτος Γερμανός φρούραρχος τοποθετήθηκε ο Λοχαγός Χανς Γκριτζε, σύνδεσμος στο Γερμανικό Φρουραρχείο τοποθετήθηκε ο Ν. Μπλαντένωφ¹, ενώ διερμηνέας στο Γερμανικό Φρουραρχείο Αμυνταίου και έπειτα Έδεσσας τοποθετήθηκε ο περιώνυμος Κάλτσεφ². Έτσι ήρθαν σε ρόλο συνδιεκδικητή της περιοχής οι Βούλγαροι, αναθερμαίνοντας τις βλέψεις τους.

Η έλευσή τους διαμόρφωσε εξαρχής μια δυναμική συσπείρωσης του αστικού πληθυσμού της πόλης³. Ο αστικός ιστός που παγιώθηκε μετά από αλληπάλληλες εγκαταστάσεις προσφύγων δοκιμάστηκε οικτρά με την έλευση του Κάλτσεφ⁴ και τη στράτευση μερίδας των σλαβοφώνων στην ιδέα της αυτονομίας της Μακεδονίας⁵.

Ο Κάλτσεφ, υπολοχαγός του βουλγαρικού στρατού, καταγόμενος από το χωριό της Καστοριάς Σπήλαια, υπήρξε στη διάρκεια της Κατοχής αξιωματικός σύνδεσμος ως μέλος ομάδας αξιωματικών, διαπιστευμένων στο αρχηγείο των γερμανικών δυνάμεων Θεσσαλονίκης-Αιγαίου. Έργο των αξιωματικών αυτών ήταν να προστατεύσουν τους βουλγαρίζοντες στις γερμανικές ζώνες κατοχής και να διαμεσολαβήσουν ανάμεσα σε αυτούς και τις αρ-

1. Ευστράτιος Δορδανάς, «Τα αντίποινα των γερμανικών αρχών Κατοχής στο νομό Φλώρινας: Η εκτέλεση της 23ης Αυγούστου 1944», *Πρακτικά Συνεδρίου «Φλώρινα 1912-2002»*, Φλώρινα 2004, σ. 341.

2. Ι. Κολιόπουλος, *Λεηλασία φρονιμάτων. Το Μακεδονικό Ζήτημα στην κατεχόμενη Αντική Μακεδονία. 1941-1944*, τ. 2, Βάνιας 1994, σ. 231.

3. Γ. Ιατρίδης, «Τα ελληνικά παραδοσιακά κόμματα κατά την περίοδο της κατοχής», στο *Η Ελλάδα στην δεκαετία 1940-1950*, σσ. 55-69.

4. Κολιόπουλος, *ό.π.*, σ. 63, όπου και η αναφορά στην προσπάθεια του Κάλτσεφ να εγγράψει ως Βούλγαρους μερικές χιλιάδες σλαβόφωνους με δέλεαρ τα τρόφιμα και τις ζωτροφές, στη διάρκεια των πρώτων χειμώνων της Κατοχής.

5. *Ο.π.*, σ. 133.

χές Κατοχής, μεταφέροντας προθέσεις και παράπονα ή διερμηνεύοντας ενέργειες των Γερμανών⁶.

Στην πραγματικότητα ο Κάλτσεφ, πέρα από τη συγκεκριμένη δραστηριότητα, είχε αναλάβει τη σύσταση μιας βουλγαρικής προπαγανδιστικής οργάνωσης, η οποία ονομαζόταν Οχράνα⁷, και δρούσε τόσο στην τέως Πουγκοσλαβία, όσο και στην Ελλάδα⁸. Σκοπός της οργάνωσης ήταν η ενεργοποίηση των σλαβοφώνων για να υλοποιηθούν τα σχέδια της Βουλγαρίας στην περιοχή περί αυτονομίας. Μιας αυτονομίας η οποία ήταν ο προθάλαμος της μελλοντικής προσάρτησης στη Βουλγαρία. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνταν ήταν η άσκηση πίεσης στους σλαβόφωνους για την εκδήλωση βουλγαρικής εθνικής ταυτότητας και ο προσεταιρισμός βουλγαρόφιλων στελεχών του ΚΚΕ. Επομένως, τόσο η μεταφορά των απόψεων των βουλγαριζόντων στους Γερμανούς, με στόχο τη συναπόφαση σε ζητήματα μείζονος σημασίας για τα βουλγαρικά συμφέροντα, όσο και η συνωμοτική δράση της Οχράνα καθιστούσαν τη δράση του Κάλτσεφ, ειδικά στην περιοχή της Φλώρινας, εξαιρετικά επικίνδυνη για τα ελληνικά συμφέροντα και ενίσχυσαν την εκδοχή ότι ο ίδιος ήταν υπεύθυνος για τους απαγχονισμούς των Θωμαΐδη-Σταμπούλη⁹.

Από την άλλη, η επιλογή των βουλγαριζόντων σλαβοφώνων από τον Κάλτσεφ ως οργάνων των σχεδίων της Βουλγαρίας οφειλόταν σε αντικειμενικά δεδομένα. Ο Κάλτσεφ μπορούσε να εκμεταλλευτεί τη σοβούσα δυσανεμία των σλαβοφώνων, που οφειλόταν σε μια πληθώρα παραμέτρων: στην καχυποψία των αρχών απέναντί τους¹⁰, τις κτηματικές τους έριδες με τους πρόσφυγες¹¹, τον καιροσκοπισμό μιας μερίδας τους¹² και το χαμηλό βιοτικό τους επίπεδο¹³.

6. Κολιόπουλος, *ό.π.*, σσ. 84-85.

7. Stefan Troebst, «Η δράση της Οχράνα στους νομούς Καστοριάς και Φλώρινας, και Πέλλας, 1943-1944», στο Χ. Φλάισερ-Ν. Σβορώνος (επιμ.), *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας στην Αθήνα, Ελλάδα 1936-1944: Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση*, Αθήνα 1989, σσ. 258-261.

8. Το παράρτημα της Φλώρινας λεγόταν «Βουλγαρομακεδονική Επιτροπή» και είχε πρόεδρο τον Μ. Γέλε, Κολιόπουλος, *ό.π.*, σ. 84.

9. Κ. Μπόνης, *Επεισόδια και γεγονότα συμβάντα κατά την Κατοχήν υπό των Γερμανών 1941-1944 και του βουλγαρικού στρατού, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1944*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 69 κ.ε.

10. Ι. Μιχαηλίδης, *Μετακινήσεις σλαβοφώνων πληθυσμών (1912-1930). Ο πόλεμος των στατιστικών*, Αθήνα, Κριτική 2003, σ. 169.

11. Ε. Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης, 1994· Κ. Φωτιάδης, «Το προσφυγικό ζήτημα στο νομό της Φλώρινας μέσα από τις πηγές της τοπικής ιστορίας», *Πρακτικά Συνεδρίου «Φλώρινα 1912-2002»*, Φλώρινα 2004, σσ. 231-257.

12. Κολιόπουλος, *ό.π.*, σσ. 54-55.

13. Κ. Καραβίδας, *Αγροτικά, Παπαζήσης* (φωτογραφική ανατύπωση από την έκδοση του 1931), σ. 298, όπου και η αναφορά στην οικονομική δομή της ζάντρουγκας, πατριάς.

Αυτό το χαμηλό βιοτικό επίπεδο ήταν κυρίαρχο όχι μόνο στους σλαβοφώνους των χωριών, αλλά και σε όλη την ύπαιθρο της Φλώρινας και αποτυπωνόταν στο «Υπόμνημα των γεωργών προς τον Δήμον», το οποίο αιτιολογούσε την από μέρους τους αδυναμία καταβολής φόρων¹⁴. Στο Υπόμνημά τους οι γεωργοί αναφέρονταν στο γεγονός ότι το 90% εξ αυτών ήταν ιδιοκτήτες κλήρου 5-40 ελλειμματικών στρεμμάτων. Ακόμα επισήμαναν ότι η παραγωγή σιτηρών εκείνου του έτους δεν ήταν καλή, τόνιζαν ότι ο φόρος της δεκάτης υπολογίστηκε εκ των προτέρων και όχι επί της παραγωγής, γεγονός που συνιστούσε αδικία και περιέγραφαν τις ελλείψεις τους σε σπόρους, εργαλεία και σε στοιχειώδη είδη ενδύσεως και υποδήσεως. Επιπλέον διαμαρτύρονταν για τα μέτρα πρόνοιας, τα οποία λαμβάνονταν με μορφή επιδομάτων, για όλες τις άλλες τάξεις εκτός από τη δική τους και υπόσχονταν να υποδείξουν ποιοι ήταν σε θέση να βασιτάξουν τα κρατικά και δημοτικά βάρη, με την προϋπόθεση ότι θα συστηνόταν πολυμελής λαϊκή επιτροπή, με τη συμμετοχή και επίσημων οργάνων, τα οποία «αφού προβώσιν εις λεπτομερή έρευναν κατ' οίκον αλλαχού θα αποδείξουσιν ποιοι είναι οι στραγγαλισταί των γεωργών οι εχθροί της εθνικής μάχης του σίτου και του ελληνικού λαού»¹⁵. Μετά την παρέμβαση αυτή, η οποία ενείχε τα σπέρματα της κοινωνικής αναταραχής, που εκδηλώθηκε στη διάρκεια του εμφύλιου, η Επιτροπή του Δήμου διευρύνθηκε με τη συμμετοχή σε αυτή και των εκπροσώπων των γεωργών. Η πολιτική όμως αυτή δεν ανέστρεψε την άθλια κατάσταση της τάξης των αγροτών και δεν απέτρεψε τη θετική ανταπόκρισή τους στην πρόσκληση οργανώσεων, όπως το ΣΝΟΦ¹⁶ αρχικά ή τα ΝΟΦ¹⁷ αργότερα.

Πατι το ιδεολογικό και το οικονομικό κλίμα ευνοούσε στα τέλη του 1943 τόσο την ίδρυση του ΣΝΟΦ, οργάνωσης που αποσκοπούσε στη συσπείρωση των σλαβοφώνων, όσο και τη δημιουργία του αντιστασιακού τους μετώπου. Η οργάνωση θα οδηγούσε στην κυοφορία φιλοκομμουνιστικών αρχικά, και αυτονομιστικών στη συνέχεια στόχων, οι οποίοι θα την έφεραν ωστόσο αργότερα σε σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ και θα την έστρεφαν στην αναζήτηση πατρώνων στους Γιουγκοσλάβους παρτιζάνους και στους Βούλγαρους πράκτορες¹⁸.

14. ΠΣΔΕΔΦ, 16.10.1942, σ. 234.

15. Ο.π.

16. Από τα αρχικά της οργάνωσης Slovenomakedonski Narodno Osloboditelen Fronti, αντιστασιακή οργάνωση των σλαβοφώνων αντίστοιχη του ΕΑΜ, ιδρύεται στο τέλος του 1943.

17. Μετά τη διάλυση των ΣΝΟΦ από τον ΕΛΑΣ τον Μάιο του 1944, οι διαλυθέντες ΣΝΟΦίτες του Γκότση και του Πείου αποτέλεσαν τον πυρήνα της αυτονομιστικής οργάνωσης των ΝΟΦ. Το 1946 τα ΝΟΦ ενοποιήθηκαν, μετά από συμφωνία με τον ΔΣΕ (Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδος, Κολιόπουλος, ό.π., σσ. 168-169.

18. Ο.π., σσ. 132-133.

Εκτός από τις βουλγαρικές συνωμοσίες που εξυφαίνονταν στον νομό, προβλήματα δημιουργούσε και η γερμανική Κατοχή στην περιοχή. Ειδικά το καλοκαίρι του 1943, οι γερμανικές αρχές προχώρησαν σε αντίποινα εναντίον αθώων πολιτών αντιδρώντας έτσι στη δράση των ανταρτικών ομάδων. Ήταν η περίοδος που οι Γερμανοί ανέλαβαν μια ευρείας κλίμακας εκκαθαριστική δράση σε ολόκληρη τη Μακεδονία.

Στη Φλώρινα το '43 λειτουργούσε Γερμανικό Περιφερειακό Φρουραρχείο με Φρούραρχο τον Λοχαγό Φρανς Κομπ, ενώ στην πόλη της Φλώρινας έδρευε μικρή δύναμη της στρατιωτικής Χωροφυλακής με επικεφαλής τον Λοχία Φριτς Χάνσεν¹⁹.

Από το 1941 και εξής τη λήψη των αποφάσεων στην κατεχόμενη Φλώρινα ανέλαβε «η Δημοαρχιακή Επιτροπή του Δήμου Φλωρίνης»²⁰ η οποία, σύμφωνα με τις αποφάσεις που έπαιρνε και οι οποίες καταγράφονταν στα Πρακτικά της ΔΕΔΦ, ήταν υπόλογη έναντι των αρχών κατοχής, αντί του πολυμελούς Δημοτικού Συμβουλίου.

Σε αυτό το σκηνικό η αντιστασιακή δραστηριότητα στον νομό της Φλώρινας μπορεί να κατηγοριοποιηθεί σε δύο επίπεδα: (α) στους εκπρόσωπους των αγροτικών και εργατικών στρωμάτων, και (β) στα αστικά μεσοστρώματα.

Η αντεπίθεση του αστικού δυναμικού της πόλης διαμορφώθηκε στο πλαίσιο των κοινωνικών και ιδεολογικών κρίσεων, αλλά και των διεθνών συνωμοσιών σε βάρος της Μακεδονίας, και επέλεξε την προσέγγιση με τους Γερμανούς για να αντιμετωπιστούν τα μακροπρόθεσμα βουλγαρικά σχέδια για την περιοχή. Όπλο της πολιτισμικής κυριαρχίας των Ελλήνων αστών της Φλώρινας ήταν στη φάση αυτή η κατάδειξη της ελληνικότητας, μία αξιωματική αρχή που προσέλαβε γρήγορα διαστάσεις και βρήκε συγκεκριμένες εφαρμογές. Μέσα σε αυτό το ιδεολογικό κλίμα συστήθηκαν στην πόλη η «Παιδαγωγική Ακαδημία Φλωρίνης» και ο Φιλεκαπαιδευτικός Σύλλογος Φλωρίνης (ΦΣΦ) «Αριστοτέλης», με σκοπό την προβολή της ελληνικής παιδείας²¹. Οι δύο φορείς κλήθηκαν να προβάλουν την ελληνική πολιτισμική κληρονομιά, αντιπαραθέτοντάς την στην κυοφορούμενη βουλγαρική διείσδυση, και διεκδίκησαν τον σεβασμό των κατακτητών σε ό,τι αυτή αντιπροσωπεύει²². Και ήταν αυτή ακριβώς η πρόθεσή τους: να προσεταιριστούν τους Γερ-

19. Δορδανάς, *ό.π.*, σ. 199.

20. Η ΔΕΔΦ του έτους αυτού αποτελείται από τον Ν. Χάσο, Δήμαρχο και από τους Π. Χατζητύπη, Π. Μιλώση, Θ. Κοκκέβη, Θ. Λούστα και Κ. Τσούπτη, Ηρ. Καπουλίτσα.

21. *ΠΣΔΕΔΦ*, 19.3.1942, σ. 217, ΙΗ, όπου και η αναφορά σε επιχορήγηση 10.000 δραχμών στην Παιδαγωγική Ακαδημία και *ΠΣΔΕΔΦ*, 19.8.1942, σ. 29, όπου αναφορά σε δωρεάν παροχή 200 οκάδων αλεύρου στον Σύλλογο ΦΣΦ «Αριστοτέλης» υπό τον τύπο οικονομικής ενισχύσεως.

22. Αντίθετα ο Β. Γούναρης, *Εγνωσμένων κοινωνικών φρονημάτων*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 2003, αποδίδει την ίδρυση του Συλλόγου ΦΣΦ «Αριστοτέλης» σε αντικομ-

μανούς, για να αντιμετωπίσουν τους Βούλγαρους, που τους υποχρέωνε να τηρούν χαμηλούς τόνους σε σχέση με τους Γερμανούς. Η άτυπη αυτή «συμμαχία» της αστικής τάξης με τη γερμανική πλευρά θα αποδειχτεί μετά τη δολοφονία του Θωμαΐδη, αλλά και του Εξάρχου, αργότερα, ιδιαίτερα εύθραυστη, μέσα στη δυναμική των γεγονότων και τη λαίλαπα των συγκυριών.

Αφορμή για τον προσδιορισμό των ιδεολογικών ρευμάτων που αναπτύσσονταν στην αστική τάξη προσέφερε η κηδεία του Δημάρχου Ν. Χάσου, η οποία έγινε στις 9.4.1943 δημοτική δαπάνη. Ο θάνατος αυτός προσδιορίστηκε ως γεγονός με ιστορικές διαστάσεις για την πόλη, μέσα από τον λόγο του νέου Δημάρχου Δ. Κώτα²³. Στην τοποθέτησή του ο Δήμαρχος, αφού τόνισε την αδιάλειπτη παρουσία του εκλιπόντος στα κοινά της πόλης ως Δημάρχου, από το 1934 ως τις 9.4.1943, ημερομηνία του θανάτου του, αναφέρθηκε στα έργα συγκοινωνίας, εξωραϊσμού, κοινωνικής προνοίας και φιλανθρωπίας που επιτέλεσε, του αποδίδει «*την θεραπείαν των του πολέμου αναγκών, την λήψιν μέτρων διά την περιφρούρησιν της ζωής και της περιουσίας των πολιτών, την εξυπηρέτησιν των σχηματισμών του μαχομένου έθνους*»²⁴.

Ακόμα ο νέος Δήμαρχος τόνισε ότι «*ούτος διετηρήθη εξ όλων των κρατικών λειτουργιών και οργάνων επελθούσης της καταρρέουσας του κράτους και της εισβολής των στρατευμάτων κατοχής μόνος εκπρόσωπος της εννόμου τάξεως αναλαβών αυτοβούλως πάσας τας εξουσίας και διά της διακρινούσης αυτόν αγχινοίας, οξυδερκείας και ακαταβλήτου θάρρους κατώρθωσεν την μεν πόλιν της Φλωρίνης να περιφρουρήση από τυχόν διαρπαγήν και λεηλασίαν, αλλά και τα στρατεύματα κατοχής κατά το ολιγότερον επώδυνον τρόπον διά την πόλιν και τους δημότας να εξυπηρευθή, έτι δε τας εν τω ενταύθα στρατοπέδω συγκεντρωθείσας χιλιάδας των αιχμαλώτων Ελλήνων στρατιωτών και αξιωματικών από απόψεως επισιτισμού και υγιεινής να ανακουφίση και περιθάλλη... εις δε τον αγώνα κατά της πατροπαράδοτου προπαγάνδας του φυλετικού ημίν εχθρού διατεθείς... εις δε τα στρατεύματα κατοχής και τον λοιπόν πεπολιτισμένον κόσμον να διακουσθή ότι η χώρα αυτή υπήρξε και θα είναι εσαεί ελληνική*».

Από τον λόγο συνάγεται αναπόφευκτα το συμπέρασμα ότι ο μόνιμος εχθρός με τις προαιώνιες βλέψεις δεν ήταν ο Γερμανός, αλλά ο Βούλγαρος, ενώ η ασφάλεια της πόλης έμοιαζε να απειλείται από την κυριαρχία ένοπλων ομάδων γύρω από αυτήν, με ποικίλους και συχνά αντιτιθέμενους στόχους²⁵.

μονιμικά σύνδρομα της αστικής τάξης. Η γένεση όμως της ιδέας του Συλλόγου φρονούμε ότι είναι κοντύτερα στο ιδεολογικό κλίμα που προαναφέρθηκε.

23. ΠΣΔΕΔΦ, 11.7.1943, αρ. 21, σ. 159.

24. Ο.π.

25. Εκτός από τον βουλγαρόφιλο ΣΝΟΦ, και από τις ομάδες των κοιμητοζήδων τις

Η σύγκρουση των κατώτερων αστικών στρωμάτων και των στρωμάτων της υπαίθρου με τους Γερμανούς κατακτητές θα ήταν δυναμική, κυρίως για όσους τελούσαν υπό την επίδραση του ΕΑΜ και οργανώνονται στον εφεδρικό ΕΛΑΣ²⁶. Οι πληθυσμοί αυτοί τελούσαν σε καθεστώς διαρκούς οικονομικής εξαθλίωσης. Το πρόβλημα της επιβίωσης ήταν την περίοδο αυτή αίτημα που αφορούσε όλες τις κοινωνικές τάξεις στη Φλώρινα αλλά αποκτούσε διαστάσεις τραγικές για τα κατώτερα στρώματα, μέσα από τη συμπεριφορά των αρχών Κατοχής.

Ο απόηχος των πενομένων πολιτών της κοινωνίας Φλωρίνης ήταν έκδηλος στα Πρακτικά της ΔΕΔΦ αυτού του έτους, στα οποία πλείστοι αιτούνταν τη χορήγηση επιδόματος για τη συντήρηση των οικογενειών τους και μάλιστα προερχόμενοι από τις τάξεις των πάλαι ποτέ οικονομημένων εμπόρων, οι οποίοι αντιπροσώπευαν όλες τις ομάδες, τόσο αυτή των παλιών κατοίκων, όσο και εκείνη των προσφύγων. Είναι η περίοδος κατά την οποία η λογοκρισία της εποχής έχει επιβάλει τη συγχώνευση των τοπικών εντύπων σε ένα, την εφημερίδα «Ηνωμένος Τύπος»²⁷.

Το 1942 ήταν μια χρονιά στέρησης. Η ΔΕΔΦ ανέπτυξε κοινωνικό έργο και προσπάθησε να συγκεντρώσει χρήματα μέσα από αποφάσεις του Δήμου. Επέβαλε νέα φορολογία στα μέχρι τότε φορολογούμενα είδη, για να καλύψει τα έξοδα του Ταμείου Ύδρευσης τα οποία δεκαπλασιάστηκαν²⁸. Τα εισαγόμενα είδη που αφορούσαν οικοδομικές εργασίες τριπλασιάστηκαν, ενώ ο Δήμος επέβαλε ειδικό ετήσιο τέλος 1% στην αξία της οικοδομής. Επέβαλε ακόμα πρόσθετο φόρο 10% στον δημόσιο φόρο επιτηδεύματος, ενώ άνοιγε φορολογικό κατάλογο προϊόντων γης υπέρ του Δημοσίου²⁹.

Παράλληλα κατέβαλε προσπάθεια για την άσκηση κοινωνικής πολιτικής και σε άλλα επίπεδα: συγκεκριμένα αγοράστηκαν ποσότητες σιτηρών και τοποθετήθηκαν σε αποθήκες για τη διασφάλιση της λειτουργίας των λαϊκών συσσιτίων³⁰, ενώ στον Σιδηροδρομικό Σταθμό διαμορφώθηκε ο χώ-

οποιές σπλίζουν οι Ιταλοί, η διείσδυση Πουγκοσλάβων παρτιζάνων στην περιοχή είναι φανερή την άνοιξη του 1943.

26. Μπόνης, *ό.π.*, σσ. 69-71· Γ. Νεδέλκος (Μακεδόνας), *Αναμνήσεις από την Εθνική Αντίσταση στη Δυτική Μακεδονία*, Φλώρινα 2000, σσ. 18-23· Στ. Κωτσόπουλος, *Η εθνική αντίσταση στη Δυτική Μακεδονία, χ.τ.ε., χ.χ.ε.*, σ. 142· Στ. Κ. Γώγος, *Η καταστολή της κατά του Έθνους ανταρσίας*, Φλώρινα 2001, σ. 113· Εμ. Θ. Γρηγορίου, *Το βουλγαρικών όργιον αίματος εις την Δυτικήν Μακεδονίαν (1941-1944)*, Αθήνα 1947, σ. 50· Δορδανάς, *ό.π.*, σ. 199.

27. ΠΣΔΕΔΦ, 30.10.1939, σ. 40.

28. ΠΣΔΕΔΦ, 9.2.1942, κ. Στ, σ. 29.

29. ΠΣΔΕΔΦ, 9.2.1942, ΙΑ', σ. 37.

30. ΠΣΔΕΔΦ, 19.3.1942, σ. 217. Αγοράζονται 41.500 οκάδες σίτου προς 53 δραχμές

ρος για «αποφθειραστήριον»³¹. Ακόμα αγοράστηκαν από τον Δασικό Συνεταιρισμό Πισοδερίου καυσόξυλα, αποθηκεύτηκαν στην Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών η οποία και ανέλαβε την υποχρέωση να τα διαθέσει με διατακτική του Δήμου³². Τέλος συστήθηκε «Επιτροπή ελέγχου των δαπανών υπέρ στρατού Κατοχής»³³.

Η κατάσταση επιδεινώθηκε τον επόμενο χρόνο, αφού ο Δήμος υποχρεώθηκε να δαπανά τεράστια ποσά για τον ευπρεπισμό των κτιρίων που χρησιμοποιούσαν οι γερμανικές αρχές κατοχής,³⁴ όσο και να επιστρατεύει πολίτες για τη φύλαξη των συγκοινωνιακών μέσων της περιοχής³⁵. Την περίοδο αυτή στην πόλη ο σίτος πωλούνταν χονδρικά 1.200 δραχμές η οκά, η κριθή 1.000, η σίκαλη, ο αραβόσιτος, η βρώμη, τα φασόλια και η φακή 1.500, τα μήλα, απίδια και ροδάκινα 2.000, οι ντομάτες 400 και τα κρεμμύδια και τα σκόρδα 600.

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, ήταν φυσικό μέρος του πληθυσμού να προσβλέπει στο ΕΑΜ, το οποίο οδηγούσε τους μετέχοντες στην οργάνωση σε πράξεις δολιοφθοράς μικρής εμβέλειας ενάντια στους Γερμανούς, στον νομό της Φλώρινας. Για τα στρώματα αυτά η ανάγκη της αντιμετώπισης των μακροπρόθεσμων βουλγαρικών συμφερόντων στην περιοχή υποχωρούσε μπροστά σε μια άτεγκτη καθημερινότητα, η οποία έκρινε τη δική τους επιβίωση.

Τα γεγονότα πριν από τη δολοφονία των πατριωτών στην Κλαδοράχη ήταν από τα πρώτα που συνέβησαν στον νομό, στο πλαίσιο της οργανωμένης αντίστασης των ανταρτών του ΕΛΑΣ. Έτσι στις 8.8.1943 μια μικρή ομάδα του ΕΛΑΣ, προερχόμενη από το χωριό Άνω Κλεινές με επικεφαλής τον Γεώργιο Σιμάκη-Κατή επέλεξε τον στόχο της: ένα γερμανικό αυτοκίνητο του Λόχου Σφαγής Ζώων που έκανε συχνά την ίδια διαδρομή με σκοπό την επίταξη βοοειδών για τις ανάγκες του στρατού Κατοχής³⁶. Από τη στιγμή εκείνη η αντίσταση στον νομό θα ξεκινούσε και θα δυναμίτιζε τις ισορροπίες.

2. Η ίδρυση του ΦΣΦ «Αριστοτέλης» και ο ιστορικός του ρόλος

Η ίδρυση του Συλλόγου ΦΣΦ «Αριστοτέλης» το 1941 αποτέλεσε σημαντικό γεγονός της περιόδου και εξέφρασε το αίτημα προβολής της ελληνι-

η οκά, 8.500 βρύζα προς 44 δραχμές η οκά, από Επιτροπή αποτελούμενη από τους Π. Βλάση, Αν. Καντζά, Γ. Παπαγεωργίου, Π. Γεωργάκη.

31. ΠΣΔΕΔΦ, 19.3.1942, σ. 217.

32. ΠΣΔΕΔΦ, 24.8.1942, σ. 87. Τα ξύλα αγοράστηκαν 2.500 η οκά.

33. ΠΣΔΕΔΦ, 19.8.1942, σ. 29.

34. ΠΣΔΕΔΦ, αρ. 427/1943.

35. ΠΣΔΕΔΦ, 7.9.1943, ΙΔ', σ. 65.

36. Δορδανάς, *ό.π.*, σ. 201.

κότητας των κατοίκων της περιοχής. Πατι η ίδρυση του Συλλόγου «Αριστοτέλης» προβλήθηκε, από τους πρωταγωνιστές των γεγονότων³⁷, ως πράξη αυτοάμυνας του ελληνικού στοιχείου. Το αντίπαλο δέος, αυτό που δεν καταγράφηκε στα Πρακτικά των Συνεδριάσεων του Δημοτικού Συμβουλίου, βρισκόταν όμως πάντα στην κόγχη του μυαλού των πρωταγωνιστών. Πραγματικά ο βουλγαρικός κίνδυνος αξιολογούνταν ως μονιμότερη απειλή από εκείνη την οποία αντιπροσώπευαν οι Γερμανοί. Η απάντηση στον επικείμενο αυτό κίνδυνο αποφασίστηκε να δοθεί μέσα από την ενεργοποίηση του ελληνικού στοιχείου, τη συσσωμάτωση και την προβολή όλων των εκφάνσεων του ελληνικού πολιτισμού, στη διαχρονική του πορεία και παρουσία. Η αξιολόγηση των επιλογών αυτών βασιζέται στην παρακολούθηση των Πρακτικών Συνεδριάσεων του ΔΣ του ΦΣΦ «Αριστοτέλης» και στη σκιαγράφιση της πορείας του αντιπροσωπευτικότερου τμήματός του για εκείνη την περίοδο, του Μορφωτικού, το οποίο σήκωσε το βάρος αυτής της προσπάθειας.

Ο Σύλλογος ΦΣΦ «Αριστοτέλης» ιδρύθηκε στις 30 Ιουλίου 1941 στην οικία του Τραϊανού Νοβάτη³⁸ από ομάδα κατοίκων της Φλώρινας. Απόφαση των πολιτών ήταν η ανασύσταση του μουσικού συλλόγου «Ορφεύς», με νέα επωνυμία και στόχο «να προσδοθή ευρύτερος γενικός σκοπός από κοινωνικής, ηθικής, καλλιτεχνικής και αθλητικής απόψεως». Πίσω από τον γενικό λόγο αυτό τίτλο λάνθανε η ροπή προς τη μουσική, η καλλιτεχνική διάθεση, αλλά και η συνακόλουθη αξιοποίηση της τάσης αυτής για τη διαμόρφωση ενός ορισμένου προτύπου, αυτού του φιλόμουσου αστού³⁹. Η παιδαγωγική διάσταση στη συμπεριφορά των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου ήταν εμφανής σε περιπτώσεις άσκησης πειθαρχικών ρόλων από μέρους τους. Η «φρονηματιστική ποινή» επιβαλλόταν σε περιπτώσεις ανευθυνότητας και ασυνέπειας και συνεπαγόταν την απόλυση ατόμων που έχουν επαγγελματικές συμβάσεις με τον Σύλλογο, ή τη διαγραφή μελών. Πέρα όμως από τον στόχο της διάπλασης χαρακτήρων και της προβολής αξιών ή προτύ-

37. Για την ίδρυση του Συλλόγου ΦΣΦ «Αριστοτέλης» έχουν καταθέσει τις μαρτυρίες τους στο ομώνυμο περιοδικό του Συλλόγου οι κάτωθι: Τυρπένου, Τσάπανος, Θεοδοσίου.

38. Πρακτικά ΔΣ ΦΣΦ «Αριστοτέλης», 1/30.7.1941. Ιδρύεται από τους Αν. Δήμητση, Ευάγγελο Τυρπένου, Μιχ. Πατσούρη, Κων. Μαρούση, Σωκράτη Χατζητύπη, Ηλία Γουμπέρη, Παντελή Σαμαρά, Αλέξανδρο Παπαθεοδώρου, Θωμά Μαρούση, Ιωάννη (δυσανάγνωστο), Βυζάντη Ηλία, Δημήτριο Βουτσιαδάδη, Γεώργιο Μεγαλομάστορα, Γεωργίου Παντελή, Αλέξανδρο Μυλωνά, Δημ. Νίκη, Κων/νο Νίκη, Χρίστο Στεφανίδη, Γεώργιο Θεοδοσίου, Κων/νο Αποστολίδη.

39. Η ερμηνεία οφείλεται στην παρακολούθηση του αρχαιακού υλικού το οποίο περιλαμβάνει πειθαρχικές κυρώσεις σε απείθαρχους μουσικούς και χορωδούς, απολύσεις μουσικών που επιδεικνύουν αλαζονεία, ασέβεια ή ανευθυνότητα, παραιτήσεις μελών του ΔΣ και αποπνέουν μια προσπάθεια παιδαγωγικής διαμόρφωσης ιδεωδών στα πλαίσια μιας εκπαιδευτικής διαδικασίας που διακρίνεται για την αυστηρότητα και τη συνέπεια της σε αξιωματικές αρχές (Πρακτικά ΦΣΦ 5/20.10.1941, 6/23.10.1941).

πων υπήρχε και η διάσταση της καλλιτεχνικής προσφοράς, και μέσα από αυτή της διάχυσης μιας ορισμένης αίσθησης του ωραίου, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας ήταν η ευρωπαϊκή αισθαντική αντίληψη και ο αστισμός ως περιορρέουσα ατμόσφαιρα.

Στα Πρακτικά διαβάζουμε ότι δόθηκε συναυλία στην Έδεσσα πριν από τον Οκτώβριο του 1941⁴⁰, έγινε η σύσταση Φιλαρμονικής ήδη από τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου⁴¹, συζητήθηκε ο σχεδιασμός της μετάβασης της χορωδίας και της ορχήστρας στην Κοζάνη⁴², καθορίστηκαν οι μέρες και οι ώρες διδασκαλίας μουσικών οργάνων στα πλαίσια του νέου Ωδείου, ιδρύθηκε Λέσχη⁴³, διαμορφώθηκε ο Κανονισμός της Φιλαρμονικής⁴⁴, γιορτάστηκε με συναυλία η 28η Οκτωβρίου 1941⁴⁵, και ότι αποφασίστηκε, παράλληλα με τη Χορωδία και τη Φιλαρμονική, η ίδρυση Βιβλιοθήκης, με Τμηματάρχη τον Κ. Νίγλη⁴⁶, ή ακόμη ότι καθιερώθηκε η συνεργασία με τον τότε Διευθυντή της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κ. Σπετσιέρη⁴⁷.

Η πρώτη αναφορά στο «Μορφωτικό Τμήμα» του Συλλόγου έγινε στο 16ο Πρακτικό του έτους 1942, στο οποίο αναφερόταν ότι τα Τμήματα του Συλλόγου ήταν 4: Αθλητικό, Μορφωτικό, Ψυχαγωγίας και Πρόνοιας. Στο συγκεκριμένο Πρακτικό δεν καθοριζόταν ο σκοπός και η λειτουργία των Τμημάτων αυτών, αναφερόταν όμως ως Τμηματάρχης του Μορφωτικού ο Τρύφων Βασιλείου. Μια ιδέα για το Μορφωτικό Τμήμα, το οποίο θεωρούνταν ως βασικός εκφραστής της φιλεκπαιδευτικής ιδέας στα πλαίσια της κυρίαρχης ιδεολογίας της περιόδου, αποκομίζουμε μέσα από το σκεπτικό το οποίο διατυπωνόταν στο Πρακτικό της 10ης Ιουνίου 1942⁴⁸, το οποίο αναφερόταν στην ίδρυση του Ωδείου, που λειτούργησε ως έκφραση της βούλησης του Μορφωτικού Τμήματος, και αποτέλεσε Παράρτημα του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης. Στο Πρακτικό τονιζόταν η αξιολογή μουσική παράδοση της Φλώρινας και η αθρόα προσέλευση των κατοίκων, ως παραγόντων που

40. Πρακτικά ΦΣΦ, 6/23.10.1941, όπου και η αναφορά στη γεγεννημένη συναυλία στην Έδεσσα.

41. Πρακτικά ΦΣΦ, 7/14.11.1941, όπου και η κατάταξη των Μουσικών Φιλαρμονικής σε κατηγορίες. Ως μουσικοί αναφέρονται οι Δούμας Λεβέντης, Χριστοδούλου Βασιλείου, Τόσιος Ευάγγελος, Παπαθεοδώρου Αλέξανδρος, (Α' κατηγορίας), Παπαλαζάρου Συμεών, Μπέλλης Αλέξανδρος, Μισυρλής Χαρίλαος, Πιτόσκας Γεώργιος, Παπαθεοδώρου Θωμάς (Β' Κατηγορίας).

42. Πρακτικά ΦΣΦ, 7/14.11.1941.

43. Πρακτικά ΦΣΦ, 10/8.12.1941. Η συγκέντρωση στη Λέσχη γίνεται κάθε μέρα από τις 2.00 ως τις 7.00.

44. Πρακτικά ΦΣΦ, 11/12.12.1941. Τον Κανονισμό υποβάλλει για ψήφιση στο ΔΣ ο αρμόδιος Τμηματάρχης.

45. Πρακτικά ΦΣΦ, 12/15.12.1941.

46. Πρακτικά ΦΣΦ, 9.1.1942.

47. Πρακτικά ΦΣΦ, 3/19.1.1942.

48. Πρακτικά ΦΣΦ, 3/10.6.1942.

συνέβαλαν στη δημιουργία των προϋποθέσεων της ίδρυσης του Ωδείου. Παράλληλα ανέλαβε Καλλιτεχνικός Διευθυντής ο διπλωματούχος του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης Θεόδωρος Θωμαΐδης, ο οποίος αποδέχθηκε τη θέση με την προϋπόθεση ότι θα διοργάνωνε κύκλο θεωρητικών μαθημάτων, μαζί με τη σύσταση ορχήστρας και χορωδίας.

Το νέο καθεστώς του Ωδείου δεν αποτέλεσε τη μοναδική έκφραση της βούλησης των μελών του Μορφωτικού Τμήματος. Ακολούθησε η ίδρυση του Θεατρικού Τμήματος⁴⁹, στο οποίο ορίστηκε υπεύθυνος ο Σ. Τσάπανος, και το οποίο διοργάνωσε έναν μεγάλο αριθμό εκδηλώσεων⁵⁰.

Η ιδιαίτερη σημασία του Τμήματος κατέστη σαφής στις αρχές του επομένου έτους⁵¹, όταν αναφέρθηκε πρώτο κατά την καταγραφή των Τμημάτων του Συλλόγου, για πρώτη φορά, ίσως, στα Πρακτικά. Ακόμα το Τμήμα διοργάνωσε τον Μάιο φιλολογικό μνημόσυνο του Παλαμά⁵², με ομιλητή τον φιλόλογο Παπαθεοδωρίδη και οργάνωσε τη λειτουργία της Βιβλιοθήκης του Συλλόγου, ώστε να είναι ανοιχτή σε τακτά χρονικά πλαίσια⁵³. Τα αμέσως επόμενα χρόνια Τμηματάρχης έγινε ο Ευ. Τυρπένου⁵⁴, ενώ η συμμετοχή από μωμ που δεν ήταν μέλη του ΔΣ στην Καλλιτεχνική Επιτροπή⁵⁵ η οποία συστήθηκε με σκοπό την καλύτερη απόδοση του Τμήματος, αποτέλεσε απόδειξη της διεύρυνσης των πνευματικών ενδιαφερόντων των μελών του Τμήματος.

Αρκετά χρόνια μετά το Μορφωτικό Τμήμα θα διοργάνωνε φιλολογική βραδιά προς τιμήν του Γρηγορίου Ξενοπούλου⁵⁶, και το θεατρικό τμήμα θα δραστηριοποιούνταν πάλι στην προετοιμασία παραστάσεων.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί η ξεχωριστή σημασία που είχαν για την πόλη η έκδοση του περιοδικού «Αριστοτέλης», η οποία αποτέλεσε πνευματικό καρπό της λειτουργίας του Μορφωτικού Τμήματος⁵⁷ και η έκδοση της Εφημερίδας του Συλλόγου⁵⁸. Το περιοδικό αποτελεί και σήμερα πηγή που διασώζει τις μνήμες βασικών πρωταγωνιστών της τοπικής ιστο-

49. Πρακτικά ΦΣΦ, 4.8.1942.

50. Πρακτικά ΦΣΦ, 9/24.8.1942. Πρόκειται για τη Συναυλία της παιδικής χορωδίας του Δ. Λιότση την Κυριακή 30.8.1942 στην αίθουσα «Πάνθεον», τη συναυλία του Μ. Βόκου στις 6.9.1942 και μια θεατρική παράσταση.

51. Πρακτικά ΦΣΦ, 29/16.3.1943.

52. Πρακτικά ΦΣΦ, 34/23.5.1943.

53. Πρακτικά ΦΣΦ, 5/15.3.1945.

54. Πρακτικά ΦΣΦ, 2/10.3.1949.

55. Πρακτικά ΦΣΦ, 2/10.3.1949. Μετέχουν οι Τυρπένου, Φίσκας, Λούστας, Κούλης, Δεσματάς.

56. Πρακτικά ΦΣΦ, 12/14.7.1955.

57. Πρακτικά ΦΣΦ, 16/18.10.1956.

58. Πρακτικά ΦΣΦ, 27/23.11.1960. Στα Πρακτικά προσδιορίζεται ως σκοπός της ίδρυσης της Εφημερίδας «η αντίκρουσις των σλαβικών ψευδολογιών».

ρίας, ενώ η εφημερίδα υπήρξε βήμα έκφρασης επίδοξων αρθρογράφων και καλλιτεχνών.

Για την ίδρυση και τη λειτουργία των δύο πρώτων ετών του Συλλόγου, ο Πρόεδρος του Σ. Τσάπανος σε άρθρο του στην Εφημερίδα «Έθνος» της 22.5.1943, με τίτλο «Ένα πνευματικό κίνημα. Μια μικρά ανασκόπησις» τόνιζε: «Εδώ και δύο χρόνια μερικοί φιλότεχνοι νέοι με τη φλόγα και την πίστη για δημοκρατικές προσπάθειες και ωραίες πρωτοβουλίες συγκροτούσαν τον ΦΣΦ “Αριστοτέλη”. Ο Σύλλογος αυτός ξεκίνησε με περιορισμένες αντιλήψεις για τις δυνατότητές του. Ξεκίνησε σαν καθαρά μουσικό σωματείο, με επιδιώξεις τη δημιουργία χορωδίας και Φιλαρμονικής. Μέσα στις αντίξοες περιστάσεις, μέσα στη γενική κατάπτωση και στον ίλιγγο και την αποθέωση του ατομικισμού, στάθηκε ο μόνος ιδεολογικός φάρος, η μόνη ανάταση προς το ωραίο και το εθνικό. Εντός ολίγου ενεφάνησε την χορωδία, και τη Φιλαρμονική του σε αλληπάλληλες συναυλίες και με μία εκδρομή στην Έδεσσα μετέδωσε τον ενθουσιασμό και τη φλόγα σε μια ολόκληρη περιφέρεια, που ήταν την εποχή εκείνη κυριολεκτικά ράκος ψυχικό. Όποιος έζησε τις στιγμές εκείνες, έζησε αξέχαστες στιγμές. Αυτές και μόνες θα ήταν αρκετές για να δικαιώσουν όλη την ύπαρξη του Συλλόγου.

Μια τέτοια προσπάθεια δεν μπορούσε να ξεφύγει και την αιώνια μοίρα της διχόνοιας. Κακός στη βάση του τρόπος διοικήσεως, εσφαλμένες αντιλήψεις για την πρόοδο του Συλλόγου και τα αιώνια προσωπικά συμφέροντα και οι μικροφιλοδοξίες ολίγων ατόμων, οδήγησαν σε μια πραγματικά κρίσιμη περίοδο κατά την οποία κινδύνευσε η ίδια η ύπαρξη του Συλλόγου. Αλλά ευτυχώς η κρίση παρήλθε και τον περασμένο Νοέμβριο [1942] ανεγνωρίζετο το σωματείο επισήμως και δίνονταν η διοίκηση σε ανθρώπους με γνώση και πίστη στη δουλειά τους. Από εδώ αρχίζει η δεύτερη περίοδος του συλλόγου η πραγματικά δημιουργική»⁵⁹.

Παράλληλα, στη φιλολογική σελίδα του «Έθνος» της 26.6.1943, η οποία εγκαινιάστηκε από το Μορφωτικό Τμήμα του Συλλόγου ΦΣΦ «Αριστοτέλης», ο αρθρογράφος με τα αρχικά ΣΓΤ (Σοφοκλής Γεωργίου Τσάπανος) συνόψισε τις επιτυχίες του Συλλόγου ΦΣΦ «Αριστοτέλης», της περιόδου αυτής ως εξής: «Εντός μίας διετίας ο ΦΣΦ «Αριστοτέλης» επέτυχε να δημιουργήσει (1) ανδρική και μικτή χορωδία, (2) να εμφανίσει ορχήστρα, (3) να δημιουργήσει παιδική χορωδία, (4) ορειβατικό και αθλητικό τμήμα, (5) μορφωτικό Τμήμα και τέλος να συστήσει για πρώτη φορά εν τη πόλει μας Ωδείο με ειδικούς Καθηγητές, (6) δημιούργησε Βιβλιοθήκη υπέρ 200 τόμων χάρη στη δωρεά του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και του Ανωτάτου Οικονομικού Συμβουλίου...». Ιδιαίτερα για το Μουσικό Τμήμα του

59. Εφημερίδα «Έθνος», 22.5.1943.

Συλλόγου αναφέρονταν οι συναυλίες της Μικτής Ορχήστρας που έγιναν στις 28.9.41, 6.9.41 (Έδεσσα), 9.11.41, 25.3.42, 6.9.42 και 1.3.43, καθώς και οι συναυλίες της Παιδικής χορωδίας στις 30.8.42, 9.11.42 και 9.5.43. Τέλος για το Μορφωτικό Τμήμα τονίστηκε ότι ο θεατρικός όμιλος ανέβασε το έργο του Σ. Μελά, *Ο μπαμπάς εκπαιδεύεται* τον Αύγουστο του '42, το έργο του Π. Καγιά, *Τιμόνι στον έρωτα*, διοργάνωσε διάλεξη με ομιλητή τον Α. Παπακωνσταντίνου, *φιλολογικό μνημόσυνο του Κ. Παλαμά* με ομιλητή τον Παπαθεοδωρίδη, καθώς και διαλέξεις για την τέχνη των Αστ. Κούλη και Π. Παπαδάκη. Τέλος βράβευσε ποιήματα και πεζά των μελών του λογοτεχνικού ομίλου⁶⁰.

Η δράση της χορωδίας συνεχίστηκε τον Ιούλιο του 1943, με τρεις συναυλίες που δόθηκαν ενώπιον των αρχών Κατοχής στο Βασιλικό Θέατρο της Θεσσαλονίκης, στην αίθουσα του Κινηματογράφου Τιτάνια και στη βυζαντινή εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, παράλληλα με τη Συμφωνική Ορχήστρα της Θεσσαλονίκης⁶¹. Η επιτυχία των συναυλιών αποδιδόταν από αρθρογράφο του «*Εθνους*» της 10.7.43 και σε άρθρο με τίτλο «*Με τον Αριστοτέλη προς τη Θεσσαλονίκη*» με τα αρχικά Π...ς, στον μαέστρο Θωμαΐδη: «*Το ανδρικό τμήμα της χορωδίας παρατάχθηκε με κανονικούς βηματισμούς στη σκηνή, σε σχήμα ημικυκλικό, το πολυάριθμο ακροατήριο σηκώνεται όρθιο για να ακούση τον εθνικό μας ύμνο. Ακολουθεί το Νανούρισμα του Μότσαρτ, που από τις πρώτες νότες καταφαίνεται η συνοχή και η μελέτη της χορωδίας μας υπό την διεύθυνση του ευσυνειδήτου κ. Θωμαΐδη... η επιτυχία ήτο πλήρης για να φθάση στην αποθέωση στους Βατράχους του Έριγκ, οι Γερμανοί όρθιοι από τις θέσεις τους και τους διαδρόμους της αιθούσης χειροκρότουν*»⁶².

Είναι φανερό ότι ο Σύλλογος ΦΣΦ «Αριστοτέλης» με τα μέλη του, το Συμβούλιο και τη χορωδία του, κατάφερε να ξυπνήσει και το ενδιαφέρον των Γερμανών, την αγάπη και τον θαυμασμό τους για την κλασική Ελλάδα και να τους οδηγήσει σε συστράτευση με την καλλιεργημένη μερίδα των αστών, γηγενών και Μοναστηριατών, η οποία έχει ευρωπαϊκό προσανατολισμό και υψηλού επιπέδου ελληνική κουλτούρα. Η προσέγγιση αυτή ενόχλησε πάρα πολύ τα σχέδια των Βουλγάρων, συμμάχων των Γερμανών, οι οποίοι προσέβλεπαν σε προσάρτηση της περιοχής σε μια επικείμενη Μεγάλη Βουλγαρία, με κύριο επιχείρημα την παρουσία σλαβόφωνων πληθυσμών. Η κατάλυση λοιπόν της πολιτισμικής κυριαρχίας του Συλλόγου ΦΣΦ «Αριστοτέλης» και των διοικητικών και πνευματικών ταγών της ελληνικής μερίδας ήταν για τους Βούλγαρους κατακτητές αίτημα επιβίωσης, μείζονος ση-

60. Εφημερίδα «*Εθνος*», 26.6.1943.

61. Εφημερίδα «*Εθνος*», 3.7.1943.

62. Εφημερίδα «*Εθνος*», 10.7.1943.

μασίας. Ένα αίτημα που περνούσε μέσα από τη συναίνεση των Γερμανών, και ανέμενε τα λάθη πολιτικής της ελληνικής πλευράς, για να υλοποιηθεί.

3. Το ιστορικό γεγονός του απαγχονισμού στην Κλαδοράχη

Ο απαγχονισμός των Ελλήνων από τα γερμανικά στρατεύματα Κατοχής, το καλοκαίρι του 1943, εξακολουθεί να παρουσιάζει σκοτεινά σημεία για τον ερευνητή. Ο τοπικός τύπος και συγκεκριμένα η Εφημερίδα «*Έθνος*» της 14.8.1943 ανέφερε, με δεδομένη τη λογοκρισία της περιόδου, σε άρθρο με τίτλο «*Η προχθεσινή δολοφονία. Εις γερμανός στρατιώτης έπεσε θύμα του καθήκοντος*»⁶³, ότι ένας Γερμανός στρατιώτης που μετέβαινε με αυτοκίνητο σε ένα κοντινό προς την Κλαδοράχη χωριό για να εκτελέσει μια διαταγή δολοφονήθηκε από «*αναρχικά στοιχεία των οποίων ασφαλώς διακαής πόθος και πρόγραμμα είναι η διασάλειψις της τάξεως. Οι άνθρωποι αυτοί δεν θέλουν το καλό του τόπου αυτού. Αυτό τουλάχιστον απέδειξε η μωρά και άνευ λόγου τινός αποτολμηθείσα δολοφονική ενέδρα με αποτέλεσμα τον φόνον ενός στρατιώτου. Είναι λυπηρόν να συμβαίνουν τοιαύτα πράξεις χωρίς οι υπαίτιοι να σκεφθώσι τας συνεπείας ας θα έχη ο πληθυσμός εξ αυτών*».

Για το ίδιο θέμα ο Νεδέλκος⁶⁴ αναφερόταν σε δύο Γερμανούς, τον οδηγό και τον βοηθό του οι οποίοι συνελήφθησαν από τους αντάρτες του ΕΑΜ και μεταφέρθηκαν στο Αρχηγείο Βιτσιού. Αντίθετα ο Μπόνης αναφερόταν σε τρεις Γερμανούς, που συνοδεύονταν από τον υπάλληλο της εφορείας, Μίμη Παπαδόπουλο. Από αυτούς ο ένας σκοτώθηκε, ενώ οι δύο, μαζί με τον Παπαδόπουλο πιάστηκαν αιχμάλωτοι και κρατήθηκαν στο χωριό Μπούφι⁶⁵. Με την εκδοχή αυτή συμφωνούσε και ο Χρυσόχοου⁶⁶, ενώ ο Μαζάρης⁶⁷ παρείχε επιπλέον την πληροφορία, ότι ο Πρόεδρος της Κλαδοράχης εμποδίστηκε από τους αντάρτες να εκπληρώσει την εντεταλμένη υπηρεσία του στους Γερμανούς, να συνοδεύσει δηλαδή ομάδα συμπατριωτών του εργατών οι οποίοι θα μεταφέρονταν από τους Γερμανούς στη Χαλκιδική, για να εργαστούν στα εκεί μεταλλεία, λίγο πριν από την εκδήλωση της επίθεσης. Η επίθεση γνωστοποιήθηκε στη συνέχεια στους Γερμανούς από τον Πρόεδρο της Κλαδοράχης.

Η δολοφονία όπως γράφτηκε στην εφημερίδα του Σαββάτου της 14ης Αυγούστου έγινε όμως «*τας πρωϊνάς ώρας της παρελθούσης Κυριακής*»,

63. Εφημερίδα «*Έθνος*», 14.8.1943.

64. Νεδέλκος, *ό.π.*, σσ. 42-43.

65. Μπόνης, *ό.π.*, σ. 201.

66. Χρυσόχοου, *ό.π.*, σ. 202.

67. Α. Μαζάρης, *Επιμνημόσυνος ομιλία εις το Μνημείον των απαγχονισθέντων 15 Ελλήνων πατριωτών, υπό των στρατευμάτων Κατοχής, την 9.8.1943.*

επομένως στις 8 Αυγούστου του 1943, στον δημόσιο δρόμο έξω από την Κλαδοράχη. Στις 14 μάλιστα η φράση στην εφημερίδα «*θα έχη συνεπείας ο πληθυσμός*», μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν είχε κορεσθεί η επιθυμία για εκδίκηση των Γερμανών, με επιπλέον εκτελέσεις, αφού υπήρχαν δύο Γερμανοί στρατιώτες όμηροι. Επομένως ως ακριβής ημερομηνία του απαγχονισμού θα πρέπει να προσδιοριστεί η 9η Αυγούστου⁶⁸, ενώ η ημερομηνία του ενταφιασμού ήταν η 11η Αυγούστου, σύμφωνα με το «*Εθνος*» της 14ης.

Εννοείται βέβαια ότι η εφημερίδα δεν αναφερόταν σε γερμανικά αντίποινα⁶⁹ και ότι η δράση των ανταρτών προβαλλόταν ως δράση αναρχικών. Προφορικές μαρτυρίες όμως πιστοποιούσαν ότι είχαν ήδη συλληφθεί 35 άτομα από τη Φλώρινα και 15 από τα χωριά, τα οποία επρόκειτο να εκτελεστούν, αν δεν απελευθερώνονταν οι δύο Γερμανοί αιχμάλωτοι. Επίσης προφορικές μαρτυρίες που συνέλεξε πρόσφατα ερευνητής, στο πλαίσιο της διατριβής του, καθιστούν σαφές ότι οι Γερμανοί άφησαν άταφους τους νεκρούς για τρεις μέρες, με σκοπό να εκβιάσουν την απελευθέρωση των ομήρων⁷⁰. Οι Γερμανοί απελευθερώθηκαν τελικά μετά από ενέργειες του Μπόνη και διαμεσολάβησή του στους αντάρτες, έτσι ώστε να αποτραπούν νέα θύματα⁷¹.

Το επόμενο πρόβλημα είναι η ταυτότητα των θυμάτων της γερμανικής θηριωδίας. Πατί είναι φανερό από την αφήγηση του υποψήφιου θύματος Α. Μαζάρη ότι υπήρξαν παλινωδίες ως προς τη λήψη των αποφάσεων από τη μεριά των Γερμανών, με αποτέλεσμα, όσοι είχαν τη δυνατότητα, να μη συμπεριληφθούν στους 15 που θα αποτελούσαν μέρος των γερμανικών αντιποίνων⁷², όσοι δηλαδή είχαν τη δυνατότητα να φροντίσουν και να μην συμπεριληφθούν στους 15.

Ο Μαζάρης κατονόμαζε ως θύματα τον μαέστρο του Συλλόγου ΦΣΦ «Αριστοτέλης» Θωμαΐδη, τον Παπαδημήτρη Σταμπουλή από τη Σκοπιά, τους Απόστολο Ρωμανίδη και Τριαντάφυλλο Τηλκερίδη από τις Κλεινές (αντί του Προέδρου Γκέκα), δύο Εβραίους από τα Ιωάννινα που αντάλλασσαν λάδι με σιτάρι στη Φλώρινα, και άλλους άγνωστους φυλακισμένους. Ο ίδιος αναφέρθηκε και σε άλλους, οι οποίοι επρόκειτο να συλληφθούν, αλλά δεν συνελήφθησαν. Τα πρόσωπα αυτά που κρίθηκε ότι δεν είχαν σχέση με τα γεγονότα ήταν οι προερχόμενοι από την Κλαδοράχη, και συγκεκριμένα ο Πρόεδρος της Κοινότητας Παπάς, οι δάσκαλοι Σκόκλης Κοραής, Πάρξης

68. Δορδανάς, *ό.π.*, σ. 199.

69. Αναφορά σε αυτά δεν γίνεται ούτε από τον Χρυσόχοου, *ό.π.*, σ. 89.

70. Δορδανάς, *ό.π.*, σ. 205· Γρηγορίου, *ό.π.*, σ. 50· Χ. Στυλιάδης, «Η Φλώρινα και η περιφέρειά της στη γερμανική κατοχή και ο Σύλλογος Αριστοτέλης», *Αριστοτέλης* 207-210 (Μάιος-Δεκέμβριος 1991) 140-141.

71. Μπόνης, *ό.π.*, σ. 72, Λόγος Μπόνη, *αυτ.*, σσ. 31-32.

72. Μαζάρης, *ό.π.*

Γεώργιος, Μαζάρης Αλέξανδρος και ο αγροφύλακας Δ. Σιώμος. Υπήρχαν ακόμα και ορισμένοι που συνελήφθησαν και προέρχονταν από το Αμμοχώρι, όπως ο Πρόεδρος Χρήστος Δαλάκης, ο Γραμματέας Γεώργιος Αρχιτεκτονίδης, ο δάσκαλος Συμεών Τιγκέσης και οι Γεώργιος Παπαδόπουλος, Γεώργιος Παπαδημητρίου ή Γκιόζης καθώς και εκείνοι που προέρχονταν από το Αρμενοχώρι, όπως Πρόεδρος Τρύφων Δελκούσης, ο Γραμματέας Χρήστος Τογγαρίδης, οι Αναστάσιος Σαββίδης, Λάζαρος Σαμαρτζής, Χρήστος Άλκιμος. Τέλος συνελήφθη, κατά τον Μαζάρη, ο Έφορος Καπνού Αρ. Μπαζός, ο συνεργάτης του και ο ταγματάρχης Μιχαλοδημητράκης. Όλοι αυτοί κατάφεραν να σωθούν και να μη συμπεριληφθούν τελικά στα θύματα της τραγωδίας⁷³, επειδή οι αντάρτες άφησαν ελεύθερους τους Γερμανούς αιχμαλώτους.

Η νεότερη έρευνα κατέληξε σε συγκεκριμένα συμπεράσματα⁷⁴ για την ταυτότητα των θυμάτων, την ιδιότητα και την ηλικία τους. Μπορούμε επομένως με σιγουριά να πούμε ότι εκτελέστηκαν οι εξής: (1) Θωμαΐδης Θεόδωρος, Διευθυντής της Μικτής χορωδίας του Συλλόγου ΦΣΦ «Αριστοτέλης», γεννηθείς το 1907 στο Μοναστήρι, (2) Σταμπουλής Δημήτριος, ιερέας εκ Σκοπιάς, γεννηθείς εκεί το 1874 και αδερφός του επίσης δολοφονηθέντος ιερέως Παπακωσταντίνου, (3) Αλέξανδρος Καραμανλής, κάτοικος Φλωρίνης, γεννηθείς στην Αδριανούπολη το 1909, ηλεκτροτεχνίτης και υπάλληλος της Ηλεκτρικής Εταιρίας, (4) Αθανάσιος Κουγιουμτζής, έφεδρος ανθυπολοχαγός, από την Πετρούσσα Δράμας, γεννηθείς το 1914, μέλος της Επιτροπής Αμυνταίου του ΕΑΜ, κάτοικος Αμυνταίου, (5) Ιωάννης Τσόργος, γεννηθείς στα Αμάραντα Ιωαννίνων το 1911, ξυλουργός που συλλαμβάνεται στις 9.8.1943, (6) Χαράλαμπος Τορώνης, στέλεχος της ΕΠΟΝ, γεννηθείς το 1910 στην Κιουτάχεια της Μ. Ασίας, καφεπώλης, που συλλαμβάνεται στις 8.8.1943, (7) Μεθόδιος Μπερέας, στέλεχος του ΚΚΕ από τον Άγιο Παντελεήμονα, εργάτης, γεννημένος το 1910, που συλλαμβάνεται στις άνω Κλεινές, (8) Νικόλαος Τσακίρης, στέλεχος της ΕΠΟΝ με δράση από τη Φλώρινα, (9) Απόστολος Ρωμανίδης από τις Κάτω Κλεινές, γεωργός, γεννημένος στο Καρς, (10) Τηλκερίδης Τριαντάφυλλος ομοίως, (11) Κωστίδης Ναούμ από τη Μελίτη, γεννηθείς το 1879, (12) Μπατής Νισήμ έμπορος από τα Ιωάννινα, (13) Λεβής Ααρών, ομοίως, (14) Βακαλόπουλος Βασίλειος, ομοίως, (15) Τσίτος Γρηγόριος γεννημένος το 1880 στη Χίνκα Ιωαννίνων, δάσκαλος.

Το τρίτο και το σημαντικότερο ίσως σημείο είναι τα κίνητρα επιλογής των θυμάτων αλλά και των υποψηφίων θυμάτων των Γερμανών. Οι περισσότεροι αρθρογράφοι, οι οποίοι ασχολούνται με το γεγονός τα τελευταία

73. Μαζάρης, *ό.π.*

74. Δορδανάς, *ό.π.*, σσ. 204-205 και πίν. 13.

μόλις χρόνια⁷⁵, κατηγορούν ως ηθικούς αυτουργούς τους Βουλγάρους και μάλιστα τον Κάλτσεφ. Η υπόθεση είναι αληθινή όσον αφορά πρόσωπα με αποδοχή, όπως ο μαέστρος της Μικτής χορωδίας του Αριστοτέλη Θωμαΐδης, ο οποίος ανέβαζε το κύρος του συλλόγου, αλλά και της φλωρινιώτικης κοινωνίας στα μάτια των Γερμανών. Είναι εξίσου πιθανή και για πρόσωπα που άσκησαν σε τοπικό επίπεδο ρόλο διοικητικό ή επιμορφωτικό και ήρθαν σε σύγκρουση με τις βουλγαρικές συνωμοτικές οργανώσεις και τα σχέδιά τους για την περιοχή. Υπάρχουν όμως και πρόσωπα που είχαν αντιστασιακή δράση, όπως τα στελέχη του ΕΑΜ ή πρόσωπα που επιλέχτηκαν τυχαία για να δημιουργηθεί ο εκφοβιστικός αριθμός των 15 θυμάτων, όπως οι 4 κρατούμενοι που προέρχονταν εξ Ιωαννίνων⁷⁶.

Πέρα όμως από τον δεδομένο ρόλο των προσώπων θα αφήσουμε ένα ακόμα ερώτημα να πλανιέται ξεφυλλίζοντας τον τύπο της εποχής: Μήπως η προβολή των προσώπων από τον τοπικό τύπο λειτουργούσε αρνητικά και τα μετέτρεπε σε υποψήφια θύματα των αντίθετων προς τα ελληνικά συμφέροντα συνωμοτικών κέντρων;

Πώς ερμηνεύεται ακόμα το γεγονός ότι στο ίδιο τοπικό έντυπο στις 29 Ιανουαρίου, του μοιραίου 1943, αναφέρονταν ο Πρόεδρος της Κοινότητας Κλαδοράχης Παπάς, οι δάσκαλοι Σκόκλης Κοραΐς, Πάρζης Γεώργιος, και Μαζάρης Αλέξανδρος, «ως αφοσιωμένοι αποκλειστικά και μόνο εις την γην μακράν από προσωπικά μίσση και πάθη...οίτινες κατέβαλον φιλοτίμους προσπαθείας διά την εντατικὴν καλλιέργειαν της γης, και ουδείς εδυστρώπησεν ως προς τας υποχρεώσεις του προς την ΚΕΠΕΣ...», ενώ στις 10 Ιουλίου τονιζόταν ο ρόλος του Θωμαΐδη για την εδραίωση της ακτινοβολίας του Συλλόγου ΦΣΦ «Αριστοτέλης»; Δεν θα μπορούσε άραγε ο ηθικός αυτουργός να επέλεγε τα υποψήφια θύματά του διαβάζοντας ποια στελέχη των τοπικών κοινωνιών καταγράφονται ως εξέχοντα;

Είναι γεγονός ότι ο απαγχονισμός των Ελλήνων από τα γερμανικά στρατεύματα Κατοχής τον Αύγουστο του 1943 στην Κλαδοράχη είχε πολλαπλούς αποδέκτες και πολλούς συντελεστές. Ένας από τους αποδέκτες ήταν ο Σύλλογος ΦΣΦ «Αριστοτέλης», ο οποίος πλήρωνε με την απώλεια του μαέστρου τις επιτυχίες του, την αίγλη του και την αποτελεσματικότητα της από μέρους του προβολής της ελληνικής κουλτούρας των κατοίκων της Φλώρινας. Στην περίπτωση του Θωμαΐδη το μήνυμα στελνόταν προς τους

75. Έρευνα στον τοπικό τύπο ως το 1960 απέδειξε ότι δεν μνημονεύεται το γεγονός ως έκφραση αντίστασης στους Γερμανούς, ίσως γιατί οι εφημερίδες ασχολούνται επισταμένα με τον «κομμουνιστικόν κίνδυνον».

76. Ανώνυμος, «Κλαδοράχη Φλώρινας. Τόπος θυσίας Χριστιανών και Εβραίων μαρτύρων κατά την Κατοχή», *Χρονικά* 104 (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1989) 22 και Εφ. *Αριστοτέλης* 77 (Ιούλιος 1986).

νέους αστούς που πλαισιώναν με ενθουσιασμό τα Τμήματα του Συλλόγου και είχαν την τόλμη να ερωτεύονται, να κάνουν τέχνη και να ονειρεύονται, χωρίς την έγκριση των Βουλγάρων κατακτητών. Μήπως ο Δήμος θα έπρεπε, σήμερα, να τιμήσει τον Θωμαΐδη στο πλαίσιο του προγράμματος μετονομασίας των οδών της πόλης;

Στην περίπτωση τώρα του παπα-Σταμπουλή το μήνυμα στελνόταν στους Γραικομάνους των χωριών της Φλώρινας, στους απλούς ανθρώπους που κράτησαν αθόρυβα, με άπειρες προσωπικές θυσίες το βάρος του Μακεδονικού Αγώνα. Και το μήνυμα ήταν σαφές: εκφοβισμός.

Τέλος στην περίπτωση των λοιπών ηρώων της Εθνικής Αντίστασης οι οποίοι επιδόθηκαν σε οργανωμένη δράση και δολιοφθορές ενάντια στους Γερμανούς της περιοχής, το μήνυμα ήταν εξίσου εύγλωττο: ένας Γερμανός νεκρός, 15 Έλληνες εκτελεσθέντες. Αναλογία του τρόμου.

Αναφορικά τώρα με τους συντελεστές πρέπει να τονιστεί ότι αυτοί ήταν δύο: οι Γερμανοί που από το ένα μέρος αποκοίμιζαν την αστική τάξη της Φλώρινας μέσα από κοινά σημεία αναφοράς σε ζητήματα κουλτούρας, ενώ από το άλλο μέρος έτειναν ευήκοα ώτα στα αιτήματα των Βουλγάρων και υπερασπιζόνταν με οποιοδήποτε τίμημα τα εθνικά τους συμφέροντα. Και οι Βούλγαροι που εξύφαιναν σχέδια αυτονόμησης και προσάρτησης των ελληνικών εδαφών και αγωνίζονταν να εξαφανίσουν τους πνευματικούς ταγούς των ελληνικών κοινοτήτων.

Σήμερα που η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση μας επιτρέπει να συμβιώσουμε ειρηνικά με Γερμανούς και Βουλγάρους, τα διδάγματα του ζοφερού παρελθόντος θα πρέπει να γίνουν οδηγοί για τη χάραξη ενός καλύτερου κοινού μέλλοντος.

SUMMARY

S. Iliadou-Tahou, *The establishment of the Association «Aristotelis» in Florina, during the Foreign Occupation.*

The antifascist activity in the prefecture of Florina engaged different dimensions, which were related with the social origin of those that participated in it. Thus, the representatives of the rural and working layers included themselves in the EAM party, while urban population, when they were found in the maelstrom of international conspiracies at the expense Makedonia, selected the approach with the Germans in order to face the Bulgarian drawings for the region. The most crucial arm of cultural sovereignty used by the Greek bourgeois of Florina was the projection of «Hellenism» of the region and of the residents. The Association «Aristotelis» was called to serve this goal, that is to appear the Greek cultural heritage against the Bulgarian infiltration. The effort of urban class was focused on developing relations with the German side in order to face Bulgarians. This effort however was proved particularly fragile after Thomaidis, the Director of the «Aristotlis'» Chorus, had been murdered in Kladorahi in 1943. As after this murder, the effectiveness of strategy, which was being followed by «Aristotelis», began to enter in contestation.